

обучения предмету «Человек и мир» являются учет индивидуальных особенностей развития ребенка; учет имеющихся знаний детей; заблаговременная подготовка специальной развивающей среды; варьирование в образовательном процессе различных методов и приемов; активизация творческих видов деятельности младших школьников; разработка рекомендаций для родителей по расширению представлений о растительном мире у младших школьников в семье.

М. І. СЯНКЕВІЧ

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

МЕТОДЫКА ВЫПРАЦОЎКІ НАВЫКУ ВЫРАЗНАГА ЧЫТАННЯ ТВОРАЎ “МАЛОГА” ЖАНРУ

Арганізуючы працу з творамі “малога” жанру, настаўнік пачатковых класаў сутыкаецца з тым, што іх вывучэнне не вылучана ў асобную тэму. Таму работа з такімі творамі павінна сістэматычна ўключацца педагогам у розныя этапы работы на ўроках мовы, літаратурнага чытання, азнамлення з навакольным светам. У даным артыкуле разгледзім адметнасці фарміравання ў малодшых школьнікаў навыку лагічнай і эмацыянальна-вобразнай выразнасці чытання загадак, прыказак, скарагаворак, народных прымет і іншых узораў вуснай народнай творчасці на ўроках роднай мовы і літаратурнага чытання.

Усе выпадковасці чалавечага жыцця, усякае меркаванне беларусы падводзяць пад мерку *прыказак*. Прыказкі маюць пазнавальнае і выхаваўчае значэнне, уплываюць на развіццё творчых здольнасцей малодшых школьнікаў, а таксама з’яўляюцца адным са сродкаў навучання выразнаму чытання. Гэтану ў вялікай ступені спрыяе іх лаканічнасць, важкасць кожнага слова, сінтаксічная пабудова.

У адным шэрагу з лексічнай працай на ўроку павінна весціся назіранне за будовай прыказкі, суадносінамі яе структурных частак. Вялікая колькасць беларускіх прыказак заснавана на супрацьпастаўленні. У даным выпадку пры чытанні павінна быць вытрымана адпаведная інтанацыя, выбар якой абумоўлены пастаноўкай лагічнага націску. У пераліку агульных правілаў пастаноўкі лагічнага націску найбольш істотнымі ў адносінах да такога жанру, як прыказка, з’яўляюцца наступныя:

а) пералічэнні (як і лік) ва ўсіх выпадках патрабуюць націску на кожным слове;

б) лагічным націскам заўсёды выдзяляюцца назвы прадметаў, іх прымет і дзеянняў пры супастаўленнях;

в) у значнай колькасці выпадкаў лагічным націскам выдзяляюць займеннікі і прыслоўі *сам, сама, зусім, таксама, яшчэ* і інш.;

г) лагічным націскам вылучаюцца ўсе паўторы.

Вось толькі некалькі прыкладаў:

Праца *і корміць, і поіць, і жыць вучыць*.

Сем разоў *адмер*, адзін раз – *адрэж*.

Рыхтуй летам *сані*, а зімой *калёсы*.

Не хвалі сябе *сам*, няхай людзі пахваляць.

Сам не гам і другім не дам.

Дождж *не тады* ідзе, калі просяць, *а тады*, калі жнуць ды косяць.

Сярод беларускіх *загадак* таксама вялікая колькасць такіх, якія дапамагаюць вучням усвядоміць ролю лагічнага націску. Варта памятаць, што будова многіх народных *загадак* заснавана на выкарыстанні такога прыёму, як адмаўленне. Гэта падказвае, на якую пару слоў падае лагічны націск, і дапамагае выбраць правільную інтанацыю. Прывядзём некалькі прыкладаў:

Круглае, ды *не гарбуз*, з хвостом, ды *не мыш*. (Рэпа.)

Не доктар, а дрэвы *лечыць*. (Дзяцел.)

Не *агонь*, а *пячэцца*. (Крапіва.)

Не *хвора*, а ўсё *стогне*. (Свіння.)

Прыкладаў з аднароднымі членамі сказа, якія даюць магчымасць выпрацоўваць інтанацыю пералічэння, сярод *загадак* таксама нямала:

Пад соснамі, пад ёлкамі ляжыць клубок з іголкамі. (Вожык.)

У лесе *выразана, гладка вычасана, ажно заліваецца* – як называецца? (Дудка.)

У зямлі *радзіўся*, на агні *хрысціўся*, на базар *вазілі*, па шчоках *калацілі*, на каня *пасадзілі*, у самы дым *правадзілі*. (Гаршчок.)

Прыказкі і загадкі можна выкарыстоўваць і для выпрацоўкі тэхнічных навыкаў чытання, напрыклад фанатыйнага дыхання. Вось адно з магчымых заданняў на ўроку.

Пададзеныя ніжэй прыказкі прачытаць спачатку на адным дыханні, а пасля з удыхам на пазначаным месцы, параўнаць варыянты прачытання і выбраць больш рацыянальны:

Добра таго вучыць (*паўза, удых*), хто ўсё хоча ведаць.

Кніга – маленькае акенца (*паўза, удых*), ды праз яго ўвесь свет відзён.

Да чаго розумам не дайду (*паўза, удых*), тое ў кніжках я знайду.

Можна “пагуляць” з інтанацыяй вымаўлення прыказак: прагаварыць іх сцвярдзальна, запытальна, сумна, радасна, задуменна, пагрозліва і г. д. Гэта карысна і для развіцця акцёрскіх здольнасцяў малодшых школьнікаў. Няхай, напрыклад, яны паспрабуюць агучыць дадзеныя ніжэй прыказкі, выбраўшы папярэдне патрэбную інтанацыю.

Акуратная работа акуратных людзей любіць. (Разважлівасць.)
 Бачна птушку па палёце. (Гонар.)
 Хто косіць, хто не косіць, а есці ўсякі просіць. (Стомленасць.)
 Гавары, што ведаеш, але ведай, што гаворыш. (Асуджэнне.)
 Горды ды ўпарты – нікуды не варты. (Асуджэнне, папрок.)
 Дзякую за хлеб, за соль, за бульбу і кашу. Дзякую і за дабрату вашу.
 (Шчырасць.)

Трымай язык за зубамі! (Пажаданне, выказанае ў катэгарычнай форме.)
 Ходзіць ціхенька, ды думае ліхенька. (Хітрасць.)
 Дзе любяць – не ўчашчай, дзе не любяць – не бывай. (Настаўленне.)
 Маўчыць, як жук пад карою. (Насмешка.)

Для выпрацоўкі дыкцыі і арфаэпіі прыказкі таксама незаменны матэрыял. Несумненна, што ў кожнага настаўніка павінна быць назапашана дастаткова вялікая колькасць твораў гэтага жанру на кожны гук беларускай мовы. Калі, напрыклад, урок прысвечаны вывучэнню і характарыстыцы зацвярдзелага гука [ч], можна ўзгадаць наступныя прыказкі:

Чорны жучок сеў на сучок.
 Сёння ўначы прыляцелі грачы.

Не менш прыдатным матэрыялам для выпрацоўкі артыкуляцыйных і арфаэпічных навыкаў выступаюць *скарагаворкі* (іншы раз іх называюць яшчэ чыстагаворкамі ці вымаўлянкамі). У кожнай скарагаворцы свой набор гукаў і слоў. Адпаведна кожная з іх прызначана для выпрацоўкі выразнага выгаворвання пэўных гукаў і іх спалучэнняў. Усё гэта вызначае запатрабаванасць скарагаворак на ўроках мовы. Асабліва актуальныя яны на ўроках у пачатковых класах. Існуюць пэўныя правілы “развучвання” твораў гэтага жанру.

Мэта першага кроку – правільна завучыць скарагаворку. Неабходна звярнуць увагу на вымаўленне ўсіх гукаў – і галосных, і зычных.

Пасля таго як вучань засвоіў тэкст і можа прамаўляць яго правільна, трэба навучыць яго рабіць усё тое ж, але ў бязгучным рэжыме (працуе толькі артыкуляцыйны апарат).

Наступны крок – чытанне скарагаворкі “гучным” шэптам. Вельмі важна, каб яна прамаўлялася менавіта шэптам, а не напайголаса, бо пры вымаўленні шэптам “трэніруецца” артыкуляцыйны апарат, на яго прыпадае большая нагрузка.

Толькі пасля гэтага можна паспрабаваць вымавіць скарагаворку ў больш хуткім тэмпе і нават наладзіць конкурс на яе паскоранае вымаўленне. Такім чынам, метадыка працы са скарагаворкамі зводзіцца да наступнага: пачынаючы з павольнага і выразнага прагаворвання кожнага гука і кожнага слова, дайсці да максімальна дакладнага і хуткага вымаўлення ўсёй скарагаворкі. Невялікія скарагаворкі вымаўляюцца на адным выдыху, для доўгіх неабходна пазначыць паўзы для ўдыху.

Для большага ефекту можна рэкамендаваць вылучэнне колерам або падкрэсліваннем літар, якія абазначаюць гукі, над якімі трэба будзе працаваць.

Пры завучванні скарагаворак узмацненню разумовых працэсаў дапамагае маторыка рук. На кожнае слова можна:

- а) сціскаць пальцы ў кулачкі;
- б) загінаць пальцы па чарзе;
- в) націскаць пальцамі (кожным па чарзе) на ўяўныя клавішы;
- г) стукаць далонню па сталі;
- д) прытупваць;
- е) ківаць галавой.

Выкарыстоўваць скарагаворкі можна як на ўроках літаратурнага чытання, так і на ўроках роднай мовы. Добра, калі яны будуць задзейнічаны ў якасці арфаэпічнай размінкі ў пачатку ўрока і спалучацца з хвілінкамі чыстапісання, правядзенне якіх, паводле існуючых праграм, з'яўляецца абавязковым. Скарагаворкі – незаменны матэрыял пры вывучэнні тэмы “Гукі і літары” ў 2 класе, настаўнікі з поспехам выкарыстоўваюць іх таксама для правядзення такога практыкавання, як пісьмо па памяці.

Прапануем некалькі ўзораў гэтага жанру, што трывала ўвайшлі ў практыку работы на ўроках роднай мовы:

Лаўрэн лавіў на рэчцы рыбу, Ларыса варыла рыбу з лаўровым лістом.

У качкі качаня, у чаплі чапляня.

Звонка-звонка звініць званок, звініць-заліваецца.

Жвавы вожык жыва жуку пашыў кажух.

На старонках чытанак для пачатковай школы змешчаны таксама народныя *жарты*. Іншы раз яны пададзены ў форме дыялогу, што дае выдатную магчымасць для інсцэніроўкі непасрэдна на ўроку. Вясёлыя дыялогі можна паспяхова разыграць падчас правядзення пазакласных мерапрыемстваў, як, напрыклад, наступны:

– Ты чаму такі падрапаны?

– Катá купаў.

– Ну і што? Я таксама купаў.

– Ты толькі купаў, а я ж яшчэ і выкручваў.

Заўважым, што ніякага “рэквізіту” для пастаноўкі такіх міні-спектакляў наогул не спатрэбіцца, а вось музычнае суправаджэнне народнымі мелодыямі будзе вельмі дарэчы.

Падсумоўваючы, яшчэ раз зазначым, што на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання прыказкі, загадкі, скарагаворкі, іншыя творы “малога” жанру дапамагаюць трэніраваць артыкуляцыйны апарат, спрыяюць выпрацоўцы выразнай дыкцыі, развіваюць маўленчы слых і ўзбагачаюць слоўнікавы запас малодшых школьнікаў.